

*др Ружица Гузина,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ЈЕДАН ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ У ТОКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Када се рат, који је Аустро-Угарска објавила Србији, претворио у светски рат, — српска влада са Пашићем на челу, изашла је 7. XII 1914. године, пред Народну скупштину у Нишу, с изјавом да је рат Србије с Аустро-Угарском постао „борба за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“. Надајући се да ће рат донети велике промене у дотадашњим позицијама европских држава, српска влада је сматрала могућим, у случају победе Антанте, и стварање југословенске државе, односно заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, како је и у изјави наглашено.

Истовремено, са избијањем рата, многи истакнути политичари југословенских земаља под Аустро-Угарском нашли су се у иностранству. Ови политичари (углавном хрватско-словеначки) образовали су у иностранству 1. V 1915. године. *Југословенски одбор* са задатком да обавештава западноевропске државе о положају и захтевима Југословена у Аустро-Угарској. Затим, да одржава контакт са српском владом и да настоји да дође до споразума по питању уједињења, као и да скупља новчане прилоге и добровољце за српску војску и упућује их на фронт. За председника Југословенског одбора изабран је др Анте Трумбић (бивши председник сплитске општине и један од најугледнијих политичара Хрватске). Одбор, од самога почетка, стоји на позицијама уједињења аустроугарских Југословена са Србијом и Црном Гором.

Када је 26. IV 1915. године склопљен споразум у Лондону између Енглеске, Француске и Русије са једне, и Италије са друге стране, којим се Италији, за улазак у рат на страни савезника, обећавају делови Далмације (до Шибеника са највећим делом острва), Горица, Трст, део Крањске и Истре, Југословенски одбор најенергичније настоји да се тај споразум поништи и да се за југословенску ствар придобије и шира светска јавност. У том циљу сазван је 6. V 1915. године *Југо-*

словенски конгрес у Нишу који је, под председништвом књижевника Ива Бицика, прокламовао „потпуно и нераздрживо народно јединство Срба, Хрвата и Словенаца“, истичући и одлучан захтев да се не жртвују и не комадају југословенске области. Трумбић, као председник Југословенског одбора, упутио је и документован меморандум савезничким владама, којим се доказује да Италија, ни по ком основу, нема права на обећане територије. Овај меморандум је значајан и због тога што су у њему наведене покрајине које треба да уђу у састав будуће југословенске државе: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Далмација, Хрватска са Ријеком, Славонија, Међумурје, Подравина, Војводина, Истра, Крањска, Горица, Јужна Корупшка и Јужна Штајерска са пограничним делом Угарске. Затим је Југословенски одбор упутио 12. V 1915. године и један манифест Британском парламенту и енглеском народу у коме се указује да би уступање дела југословенских земаља представљало тешку повреду националних интереса Југословена.

У односима између српске владе и Југословенског одбора одражавају се контакти и измењују изјаве о уједињењу. Тако је српска влада истакла и 10. VIII 1915. године решеност Србије „да борбу за ослобођење и уједињење српско-хрватског и словеначког народа продужи уз своје савезнике“. На то је и Југословенски одбор, 29. IX 1915. године, упутио представку српској влади о својој „пуној и неограниченој солидарности са српским народом“. Кад су Србију окупирале Аустро-Угарска и Бугарска, Југословенски одбор је упутио и депешу регенту Александру, 24. II 1916. године, у којој се, поред осталог, изражава и нада да она домовина „која ће ускрснути из страшног метежа“ — „неће више бити обновљена Србија а ни повећана, него она треба да захвати читав југословенски народ и читаво његово народно земљиште, уједињене у једну државу“, под династијом Карађорђевића. Регент, Александар Карађорђевић, међутим, пошто се захвалио на телеграму и у њему нарочито на „оданости за српски краљевски дом“, у прогласу који је затим упутио српској војсци 20. IV 1916. каже и то да савезници хоће да помогну „да Србију створимо великом, те да обухвати све Србе и Југословене, да је учинимо (тј. Србију) силном и моћном Југославијом која ће оправдати до сада принете жртве и одговорити захтевима новог доба“. (И овде је очевидна разлика у ставовима по питању уједињења.)

Идући доследно са својом оријентацијом у погледу уједињења југословенских народа, Југословенски одбор је, поводом крунисања цара Карла 18. XII 1916. за краља Угарске и Хрватске, после смрти Фрање Јосипа (8. XI 1916) — одрекао „подложност и верност“ југословенског народа Хабсбуршкој династији, као и сваку даљу везу с Аустро-Угарском. Насупрот томе, већина у Хрватском сабору, у својој адреси од 9. III 1917. године, изразила је верност краљу Карлу и молила да круна помогне народно уједињење у оквиру Хабсбуршке монархије. Исто тако, и народни посланици Хрватске и Словени-

није, окупљени у „Југословенском клубу“ у Бечком парламенту на челу са др А. Корошецом, изјаснили су се 30. V 1917. године за уједињење свих земаља у монархији у којима живе Словенци, Хрвати и Срби, на основу народног начела и хрватског државног права, под Хабсбуршком династијом. Ова изјава позната је под именом *Мајске декларације*, коју су Срби посланици одбили да потпишу. Већина политичких странака у југословенским земљама под Аустро-Угарском (хрватско-словеначких) прихватила је Мајску декларацију. (Југословенски клуб је доцније правдао овај свој став политичким разлозима.)

Југословенски одбор, међутим, прави нов корак у својим настојањима на уједињењу Југословена из Аустро-Угарске са Србијом и Црном Гором. Наиме, ступа у конкретне преговоре о томе са српском владом на Крфу. После преговора издата је декларација, позната под именом „Крфска декларација“, о резултатима преговора — 20. VII 1917. године. У декларацији су постављени и основни услови за уједињење: прво, оснива се самостална независна држава Срба, Хрвата и Словенаца; друго, та држава је уставна, демократска и парламентарна монархија са династијом Карађорђевића на челу; треће, ова држава има једну територију, а њени становници једно држављанство; четврто, устав који ће донети уставотворна скупштина на основу општег, једнаког, непосредног и тајног гласања даће основ државном уређењу; пето, устав ће се примити у целини и бројно квалификованом већином; шесто, устав и други закони ступају на снагу кад их краљ санкционише; седмо, у новој држави признаје се принцип самоуправности. О Крфској декларацији Пашић је једном нотом обавестио савезничке владе.

Крфску декларацију прихватио је одмах само „Црногорски одбор за народно уједињење“, који је образован у Паризу марта месеца 1917. године, са циљем да ради на сједињењу Црне Горе са Србијом — насупрот црногорској влади која је била за црногорску државу и њену династију. Вођи већине политичких странака у Хрватској нису били задовољни декларацијом. Преко једног свог представника (др Барца) изнели су да су они, с обзиром на „историско државно право Хрватске“, претпостављали да ће бити сачувана целина хрватске државе у новој заједници. Како је овакав став садржао захтев за конфедеративним уређењем будуће југословенске државе, то се председник Југословенског одбора, Трумбић, одлучно супроставио овој изјави: „То није оно што ми хоћемо. Нама се не ради о сједињавању више држава, него о уједињењу једног народа у једну јединствену државу“, с тим што и по Трумбићевом мишљењу „идеја једне државе не повлачи са собом и систем строге централизације“. А то је „велики задатак“ који има да реши будућа Уставотворна скупштина. У децембру 1917. године покренут је лист „Глас Словенаца, Хрвата и Срба“ с намером да оријентише и јавно мњење према ставовима Крфске декларације.

*

Све до пред крај првог светског рата савезничке државе, међутим, нису рачунале са распадањем Аустро-Угарске. Због тога и нису мислиле на неке промене у статусу југословенских народа који су се налазили под аустроугарском влашћу иако је Југословенски одбор у Лондону водио најживљу агитацију указујући непрестано меродавним факторима на околности у којима су живели Југословени под Аустро-Угарском, као и на њихове оправдане ослободилачке тежње. Кад су Србију и Црну Гору окупирале у рату Аустро-Угарска и Бугарска, у прокламацијама савезничких влада једино се инсистирало на њиховом послератном обнављању.

Подстрек за узимање у обзир и захтева Југословена који су били под Аустро-Угарском долази, прво, од појединача-политичара међу којима се нарочито истичу два-три имена. Наиме, Енглези, Ђванс и Ситон Ватсон, иступају против званичне политике енглеске владе у односу на Лондонски споразум у корист Италије, а затим, у часопису „Нова Европа“, заступају југословенске интересе а против Италије. Ситон Ватсон се ставља на позиције Југословенског одбора. Али, овај подстицај није имао одјека тада и код савезничких влада(1).

Кад је крајем децембра 1916. године председник Сједињених Америчких Држава, Вилсон, упутио апел за мир зарађеним странама, Антанта је и тада у свом одговору на апел, наводећи услове за мир, истакла да рачуна, поред осталог — једино на успостављање Србије и Црне Горе. Југословенски народи под Аустро-Угарском нису поменути. То је указивало да се са распадом Аустро-Угарске још увек није рачунало. Тек даљи догађаји изазвали су неку малу преоријентацију и код савезничких влада у односу на „југословенско питање“ у Аустро-Угарској. Први такав догађај био је — избијање у Русији фебруарске, буржоаске револуције, у којој су елиминисани и цар и монархија, а други је улазак и Америке у рат априла месеца 1917. године. Према томе, како су се околности мењале,

(1) Исто тако, и код Николе Пашића, председника српске владе, опажају се извесне промене у држању у току 1916. године у односу на раније ставове, нарочито после његове посете Русији, исте године, где је водио политичке разговоре о положају Србије. Србија је тада већ била окупрана, а српска војска налазила се изван земље. Зато Пашић има пре свега у виду ослобођење Србије, које је тада неизвесно, и, евентуално, неко њено незнатно увећање, како је са извесних места истицано. На то је указивала неким, наиме, Пашићева „изјава дата у Москви једном италијанском листу („*Corriere della Sera*“) да, наводно, нема озбиљнијих неспоразума између Србије и Италије, као и да за Србију тражи економски излаз на море. Од неких политичара из Југословенског одбора ова изјава је протумачена као да и Пашић признаје Лондонски споразум. Мада је председник Југословенског одбора реаговао на Пашићеву изјаву, и код његовог сарадника се осећа извесно попуштање у погледу начина уједињења, односно има се утисак да се прецизирање тога питања оставља за додјице због неизвесности исхода рата. То је повукло изступање из Југословенског одбора Франа Сипила (3. VI 1916), једног од најактивнијих његових чланова, који се у западноевропским земљама највише истицао својом агитацијом за уједињење, али са јасним ставом да треба у преговорима са српском владом, од самог почетка, прецизирати и услове уједињења. Поздрављајући Крфску декларацију, Сипило је саставио и један нацрт уређења будуће југословенске државе, који је и предао српском посланику у Лондону. По том нацрту Југославија би се састојала од пет аутономних јединица: Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Аутономне покрајине имале би своје саборе или скупштине и посебне владе надлежне за аутономне послове. За извесна општа питања успостављени би били и заједнички парламент и заједничка влада.

тако су и западни савезници на њих реаговали и одређивали и свој став не само према Југословенима, већ и према целокупној будућој констелацији Европе.

Што се тиче југословенског питања, пре савезника, нова руска, привремена влада је, марта 1917. године, у својој „Декларацији о ратним циљевима Русије“, поред осталог, истакла „да ће Русија око славне Србије основати солидно организовану Југославију против немачких аспирација“. А кад су у Русији победили радници и сељаци у Октобарској револуцији — и тиме елиминисали Русију као партнера у рату на страни савезника — и Совјети су истакли своје „пароле о миру“ (мир „без анексија и контрибуција“). Затим, на Другом конгресу Совјета продужење рата означено је „као највећи злочин против човечанства“, пошто је то продужење имало за циљ „да се међу јаким и богатим нацијама поделе слабе народности које су оне покорице...“. Пароле о миру и Декрет Совјета можда и нису имали неког већег утицаја на савезничке владе, али су зато имали велики одјек међу војницима на свим фронтима, о чему команде зараћених страна нису могле а да не поведу рачуна. А да су водиле рачуна указује то што су убрзо, после ових догађаја, и почеле припреме за мир.

Тада је и Лојд Џорџ, председник британске владе, дао изјаву (6. I 1918) о ратним циљевима Енглеске. Између осталог, поновио је обећано обнављање Србије и Црне Горе, али и реорганизацију (што је значило и очување) Аустро-Угарске, у том смислу што би народи под њиховом влашћу добили аутономију. Два дана доцније, (8. I 1918), и председник САД, Вилсон, изнео је свој став у познатих 14 тачака у којима се, поред осталог, предвиђа обнављање Србије и Црне Горе, за Србију још и излаз на море, а југословенским народима у Аустро-Угарској, исто тако — *само аутономија*. Југословенски одбор је на то протествовао тражећи за југословенске народе *не аутономију, већ независност*. Како је, затим, дошло до пробоја Солунског фронта и до устанка у Чешкој — одакле се одлучно захтевало раскидање свих односа са Аустро-Угарском то је амерички председник изменио тачку о југословенским народима утолико што је, уместо инсистирања на аутономији, препуштао југословенским народима да сами одлуче о својој судбини.

Изјаве два председника протумачене су у Италији као напуштање Лондонског споразума, па се италијанска влада оријентисала на преговоре с југословенским политичарима из Аустро-Угарске. Тако је с Трумбићем усаглашено да на будућој мировној конференцији неће дозволити кршење „ни виталних права Италијана, ни југословенских народа“. У априлу 1918. године одржан је у Риму Конгрес потлачених народа коме је присуствовао и Југословенски одбор. Тада је усвојен, пре тога договорен, споразум са Трумбићем — што је представљало „неслужбено“ одступање и Италије од Лондонског уговора. Затим су дошле и две изјаве државног секретара САД, Ласинга,

у јуну 1918. године, прва: о „живим симпатијама његове владе за националне аспирације Чехословака и Југословена за ослобођење“; и друга: „да је гледиште које заступа влада САД такво да све гране словенског племена треба да буду ослобођене испод немачког и аустроугарског господарства“. У току истог месеца дали су сличне изјаве и министри спољних послова Италије, Енглеске и Француске.

На крају је, јула 1918. године, одржана у Лондону Велика политичка скупштина српског (југословенског) одбора за ратне циљеве под председништвом лондонског градоначелника и уз присуство већег броја истакнутих политичара и јавних радника Енглеске, као и уз присуство српског и италијанског посланика у Лондону. Председник „Српског друштва“ у Великој Британији Wickhem Steed (уредник „Тајмса“) објавио је да је ратни циљ Србије: „уједињење Југословена (Срба, Хрвата и Словенаца), који живе у компактним масама и на непрекинутом територију, неки унутар граница Србије и Црне Горе, а неки у Аустро-Угарској Монархији... у једну слободну независну државу“. Присутни министар спољних послова Велике Британије сагласио се са овим циљем, што је значило да је и „службена Енглеска“ пристала на разбијање Аустро-Угарске. Почетком септембра пристала је и италијанска влада на успостављање државе — Срба, Хрвата и Словенаца.

Тако је, постепено, и код савезничких влада, под притиском догађаја и из њихових међусобних односа, који су избили на завршетку рата, при подели „сфера утицаја“ и туђих територија, настала и потреба за разбијањем Аустро-Угарске (у смислу поделе њених колонија и успостављања политичке „равнотеже“ у Европи), и у тој констелацији — и за стварањем посебне југословенске државе.

*

У међувремену — пошто су се и прилике на фронтовима измениле, а и међу савезницима (улазак Америке у рат, избијање руске револуције) — долази до преоријентације и код политичара у југословенским земљама под Аустро-Угарском. На збору, који је одржан у Загребу (3. марта 1918) донета је одлука о концентрацији свих политичких снага „које, стојећи на становишту, народног јединства и ослањајући се на начело народног самоопредељења, захтевају да се створи национална, независна и на демократским принципима саграђена *држава Словенаца, Хрвата и Срба*“. Неколико месеци доцније основани су и Народна већа у свим југословенским покрајинама под Аустро-Угарском, као органи националне власти: у Далмацији, Истри, Хрватском приморју, Словенији, Босни и Херцеговини, а већ 6. X 1918. године основано је и Народно веће за читаву југословенску територију под Аустро-Угарском. Ово Народно веће било је састављено од представника свих политичких странака и политичких група које су заступале идеју

уједињења. Тада је, 8. X 1918, донет и Правилник Народног већа којим су одређени и програм рада и организација већа.

Програм је подразумевао уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у једну државу, засновану на демократским принципима. У организацији је предвиђено да Народно веће сачињавају све политичке странке које стоје на становишту народног јединства Словенаца, Хрвата и Срба и права самоопредељења народа. Народно веће је састављено од Пленума, Средишњег одбора и Председништва. На састанку, 19. X 1918. године Средишњи одбор је изабрао једног председника (др Анте Корошеца), два потпредседника (др Анте Павелића и Светозара Прибићевића) и три секретара (Србана Будисављевића, М. Дринковића и И. Лорковића). Истог дана (19. X 1918) Народно веће је објавило и своју Декларацију. У Декларацији је наглашено: прво, да Народно веће преузима вођење свих народних и политичких послова, те да убудуће ниједна политичка странка нити политичка група не могу да воде неку засебну политику у пословима од народног интереса, нити имају право да било с ким ступају у преговоре; друго, раскида све везе с Хабсбуршком монархијом; и треће, да тражи своју потпуно суверену државу.

Десет дана доцније (29. X 1918. године) и Хрватски сабор, на свом последњем заседању, донео је одлуке: прво, да, на основу опште признатог права народа на самоопредељење, раскида све дотадашње везе и државно-правне односе између краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, са једне стране, и краљевине Угарске и Царевине Аустријске са друге стране; друго, да се Далмација, Хрватска и Славонија са Ријеком прогласију независном државом према Угарској и Аустрији; треће, да на основу народног јединства Словенаца, Хрвата и Срба приступају у заједничку, народну, суверену државу — Словенаца, Хрвата и Срба на читавом етнографском подручју тога народа, без обзира на територијалне границе и државе у којима данас живе. Истовремено је и Хрватски сабор признао суверену власт Народног већа, тако да је од тада Народно веће представљало врховну власт у новој држави, уместо Сабора.

У наставку рада Народног већа образоване су и покрајинске владе: за Хрватску и Славонију (проширена стара влада са неколико чланова Народног већа), за Словеначку (председник Јосип Погачник), за Босну и Херцеговину (председник Атанасије Шола), за Далмацију (председник др Иван Крстел). Председништву Народног већа додати су, затим, посебни секретари за поједине покрајине. Извршна власт пренета је на покрајинске владе, које су бирала покрајинска народна већа, а потврђивало их је Председништво Централног народног већа. Тако је основана и организована независна држава Југословена из Аустро-Угарске, односно држава — Словенаца, Хрвата и Срба. При организовању ове државе настојало се да се задовоље две струје — од самога почетка врло јаке — централис-

тичка и федералистичка, што се и види из постављене организације.

Нова држава Словенаца, Хрвата и Срба, при свом консолидовању, нашла се одмах у великим тешкоћама. Тако, иако је председништво Народног већа објавило да представља „врховну власт југословенских земаља“, као и да „има своју властиту војску и властиту морнарицу“ (коју је аустроугарски цар предао Хрватима) — и мада је нотифициран савезничким владама постанак ове нове државе — Италија је с војском продрла у Истру и Далмацију, објављујући да улази у „непријатељско, тј. у аустроугарско подручје“. Овим је не чекајући закључење мира, Италија, у ствари, обезбеђивала територије које су јој обећане Лондонским споразумом.

Затим, очевидна тенденција да се учвршћивањем нове југословенске државе (у коју је пре тога ушла *Хрватска која се, исто тако, прогласила самосталном*), стекну што сигурније позиције према Србији, тј. истицање сада *дуалистичког схватања питања уједињења* са Србијом од стране већине хрватских и словеначких политичара, изражавала је неке политичке тешкоће. Наиме, представници Срба из Хрватске ушли су у Народно веће са тим да се што пре изврши уједињење са Србијом. Исто тако, и представници Срба из Босне и Херцеговине пружали су и са своје стране отпор таквој политици, док су Срби из Војводине чак претили да ће прогласити присаједињење Војводине Србији.

На крају, и на међународном плану, нову државу Словенаца, Хрвата и Срба — признала је само влада Краљевине Србије.

Али, највеће тешкоће новој држави задавало је унутрашње стање у земљи. Услед пропадања Аустро-Угарске, избијања Октобарске револуције и разбијања фронта централних сила, долазило је до нереда и револуционарних ситуација. „Народна стража“ (војска нове државе) није била у стању да обезбеди ред. Поред тога што су разбијене чете, враћајући се са фронта, пљачкале на све стране („зелени кадар“) и угрожавале живот и имовину имућних грађана, под утицајем Октобарске револуције, подизали су се и радници и сиромашни сељаци да би и сами успоставили „совјетску власт“, заузели фабрике или извршили „аграрну реформу“. Пред појавом и таквих покрета, радничко-сељачких, и пред војском која се враћала под црвеним барјацима, руководеће политичке снаге, представници буржоаске класе коју су заступале, нашле су се одједном угрожене у својим основним позицијама. Услед свега тога „уједињење са Србијом на сваки начин и по сваку цену“, почело се указивати већини као „једино могући пут“ („да би се ликвидирала растућа револуција“). Истовремено су телеграмима Народно веће, као и покрајинске владе, позивали и српску и савезничку војску да им притекну у помоћ, те су ове војске, већ у другој половини новембра, и дошле на територију нове југословенске државе (српска војска стигла је чак до Темиш-

вара и Сегедина, те је Мађарска затражила примирје). С друге стране, италијанска војска дошла је до пред саму Љубљану (зауставили су је организовани одреди бивших српских заробљеника под командом потпуковника Швабића). Услед свих ових околности, пре свега услед револуционарне ситуације у југословенским земљама бивше Аустро-Угарске, покрајинска народна већа — нарочито Далмације и Босне и Херцеговине — тражила су да се уједињење са Србијом и Црном Гором „што пре“ спроведе.

У духу тих захтева 25. XI 1918. године, на скупштини Срба, Хрвата и осталих Словена из *Војводине*, у Новом Саду, изгласана је одлука о *прикључењу Војводине Србији*. Затим је сличну одлуку донело и Народно веће за Срем, у Руми, па је тако и *Војводина* постала саставни део Србије.

Дан доцније, 26. XI 1918. године, *Народна скупштина Црне Горе* у *Подгорици* (данас Титоград) донела је одлуке: прво, о збацивању црногорске династије Петровића, и друго, о *уједињењу Црне Горе са Србијом*, са којом ће заједно ступити и у нову државу Срба, Хрвата и Словенаца. (Црна Гора се, наиме, ослободила од окупатора устанком народа и омладине већ пре доласка српске и савезничке војске. Народно веће, основано на Цетињу, и Одбор за уједињење, формиран у Андријевици — извршили су и припреме за уједињење. Те припреме, међутим, наишле су на знатан отпор код присталица црногорске династије и независне црногорске државе тзв. „зеленаша“. Отпор је угушен, а избори, организовани у новембру — јавни и посредни — обезбедили су одређене посланике за Велику црногорску скупштину, која је и прогласила присаједињење Црне Горе Србији.)

*

Пре ових догађаја, у Женеви су се водили преговори између председника српске владе, Николе Пашића, председника Народног већа државе Словенаца, Хрвата и Срба, др А. Корошеца, и председника Југословенског одбора, др Трумбића, уз учешће и представника опозиционих странака из Србије и других чланова Народног већа, као и чланова Југословенског одбора — о условима уједињења. После дужих дискусија (од 6. до 9. XI 1918), а на инсистирање и председника француске владе Поенкареа да се што пре дође до споразума, објављена је *Женевска декларација* о стварању заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца (као „једне недељиве целине“). Декларацијом је предвиђено: прво, да до сазива Уставотворне скупштине постоје и даље владе Народног већа и српска влада — свака на свом подручју; друго, за извесне заједничке послове да се образује и нова влада од шест министара, од којих би половину одређивало Народно веће, а другу половину српска влада (принцип дуализма); треће, ови министри би одвојено полагали заклетву — српски пред регентом, а остали пред На-

родним већем; четврто, главни задатак нове владе би био да спроведе изборе за уставотворну скупштину, која ће дати и дефинитивно уређење државе.

Женевски споразум није реализован, пошто се српска влада није са њим сложила, а из Загреба се протестовало као да су, наводно, делегати двеју влада прекорачили у преговорима своје компетенције. Сасвим је јасно да нарочито регенту нису одговарали ови закључци.

*

С друге стране, уједињење се и даље наметало као једини излаз из споменутих тешких околности. Отуд је Средишњи одбор Народног већа у Загребу просто био принуђен да донесе одлуку 25. XI 1918. године да Народно веће, према претходним својим закључцима и према изјавама владе Краљевине Србије — проглашава уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба, образоване на читавој југословенској територији бивше Аустро-Угарске Монархије, с Краљевином Србијом и Црном Гором у једну *јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца*. На истом заседању изабрана је делегација (од 28 представника Народног већа) с пуном надлежношћу да, у споразуму са српском владом и представницима свих странака у Србији и Црној Гори, спроведе организацију јединствене државе, чије заједничке закључке (о њеној организацији) треба да ратификује посебно Државно веће, састављено од свих чланова Народног већа, представника Србије и Црне Горе, као и од представника Југословенског одбора.

Из дискусија које су вођене на овом заседању Народног већа види се јасно из којих се разлога *наметала хитност уједињења*. У првом реду из спољнополитичких, нарочито услед притиска Италије на Далмацију и запоседање Ријеке. Затим, из унутрашњополитичких, тј. због нереда у земљи и угрожавања опште безбедности буржоазије од стране „зеленог кадра“, револуционарног расположења радника и сиромашних сељака, а што је у конкретној ситуацији значило — због опште опасности од револуције. (На том заседању Светозар Прибићевић је, поред осталог, констатовао и то да „ако не дође што прије до сређења положаја имаћемо у земљи нереда“.) Отклањање опасности могла је да обезбеди само организована војска којом је Србија тада располагала. И онда су буржоаски представници Србије силом тој војсци, састављеној исто тако од радника и сељака, наметнули улогу жандарма према југословенским народима у бившој Аустро-Угарској, а у њиховој оправданој борби против експлоатације. (Та експлоатација никад није била тежа него по „ослобођењу“, нарочито због наметања високих цена основним животним намирницама од стране трговаца, док је највећи део народа гладовао и био у немогућности да нађе било какав посао. Разуме се, капиталисти нису могли да

пропусте најповољније околности за згртање новца, које се често указују у ратовима и после ратова.)

Делегација, која је одмах по заседању Народног већа отпутовала у Београд на преговоре, добила је следећа упутства („Напутак“): прво, коначан облик владавине (монархија или република) има да одреди Уставотворна скупштина (најдаље за шест месеци по склапању уговора о миру); друго, закондавну власт да врши дотле привремено Државно веће, састављено од свих чланова Народног већа, пет чланова Југословенског одбора и делегата народних скупштина Србије и Црне Горе; треће, заједничке послове (спољне, финансијске, војне, поште и телеграфа, саобраћаја) да води заједничка влада, а све остале да воде покрајинске владе под надзором покрајинских сабора или скупштина; четврто, владалачку власт да врши регент (пошто је краљ Петар био болестан).

Али, насупрот томе, у преговорима који су поведени у Београду, одмах је одбачен захтев делегата да Уставотворна скупштина има да реши питање облика владавине (монархија или република). Затим су одбачени неки други захтеви у погледу надлежности покрајинских влада и покрајинских сабора, на што су делегати из Загреба морали пристати с обзиром на поменуте околности које су наметале хитност уједињења. Зато је, на пријему код регента, на дан 1. децембра 1918. године, прочитана адреса Народног већа, састављена у Београду, коју је регент могао прихватити. Њом се регент позива, у ствари, да преузме власт у новој држави — пошто је и Народно веће већ 25. новембра 1918. године прогласило — уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором. На месту Државног већа (према упутству) предвиђено је образовање „јединствене парламентарне владе на подручју југословенске државе уз јединствено народно представништво“. — На то је регент, у име болесног краља Петра, прогласио „уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца“ — првог децембра 1918. године.

Одмах по проглашењу уједињења Народно веће у Загребу објавило је престанак свих својих функција.

После дужих преговора и политичких сукоба образована је и прва заједничка влада (20. децембра 1918. године) под председништвом истакнутог радикала Стојана Протића. У заједничку владу је ушло: 13 Срба, 4 Хрвата, 2 Словенца и један представник муслимана. У овој влади су се нашли најистакнутији политички представници југословенских земаља, односно њихових најјачих политичких партија: и то др А. Корошец (као потпредседник владе), и др А. Трумбић (као министар спољних послова) и Светозар Прибићевић (као министар унутрашњих дела), и др Мехмед Спахо (као министар за шумарство и рударство, иначе најистакнутији представник босанско-херцеговачких муслимана). Тако састављена нова, заједничка влада, имала је да изврши припреме и да спроведе изборе за Уставо-

творну скупштину. А Уставотворна скупштина имала је да одреди организацију нове државе доношењем првог, заједничког устава. (Крајем децембра распуштена су сва Народна већа, а само Народна скупштина Краљевине Србије одобрила је прво-децембарски акт. Други форуми нису консултовани.)

*

Нова влада обавестила је страна представништва о државним променама 22. XII 1918. године. Затим су донети: акт о државној застави (положено — плаво, бело, црвено), са правом употребе и посебних националних застава — српске, хрватске и словеначке; акт о државном грбу, као и о равноправности језика — српскохрватског и словеначког, односно и о равноправности писама — ћирилице и латинице. Ради изједначења политичко-правног положаја свих грађана нове државе, одредбе Устава Краљевине Србије од 1903. године о личним правима проширене су на целу територију Краљевине СХС.

*

Границе државе одређене су на Мировној конференцији у Паризу потписивањем уговора о миру са свим државама које су ратовале против Србије и њених савезника: с Немачком у Версају 28. VI 1919, с Аустријом у Сен-Жермену 10. IX 1919, с Бугарском у Неију 27. XI 1919, с Турском у Севру 10. VIII 1920, с Мађарском у Триенону 4. VI 1920. Од тих уговора најважнији су били: Сен-Жерменски, којим је спроведено одвајање југословенске области из Аустро-Угарске и припајање држави Срба, Хрвата и Словенаца, Триенонски, којим је Мађарска признала границе, и Неијски, којим је Бугарска признала исправку границе у Македонији уступањем држави Срба, Хрвата и Словенаца Струмичке области и срезова — цариградског и босиљградског. Међутим, дефинитивна граница између Аустрије и Словеније морала је бити одређена плебисцитом у једном делу Корушке, пошто су на тај део полагали право и државе СХС и Аустрија. Територију је добила Аустрија, пошто је, наводно, за њу гласало 22.025 становника, а за СХС 15.278. Аустрија је и могла да добије већину, јер, како се наводи, са ове друге стране нису искоришћене све политичке могућности у корист Словеније.

Највише тешкоћа имала је држава Срба, Хрвата и Словенаца са Италијом. Италијанска влада, иако је крајем рата пристала на образовање југословенске државе, није се у ствари одрекла и својих претензија на Далмацију. Зато су италијански националистички одреди, на челу са Габријелом Данунцијем (песником) запосели и Ријеку 12. IX 1919. године. Како је Америка била против италијанских претензија на југословенске области, то су европски савезници (као амерички дужници) нашли за њих, у овом случају, најпогодније решење (с обзиром

на своје обећање Италији). Наиме, сагласили су се да се спор оконча у међусобном контакту између представника Италије и представника државе СХС. На крају, склопљен је споразум у Рапалу 12. XI 1920. године, којим је Италија добила на далматинској обали Задар, са непосредном околином, и острва — Црес, Лошињ, Ластово и Палагруж. Од Ријеке и подручја образована је „Слободна и независна Ријечка држава“ (3. III 1922). Италија је, затим, прекршила уговор и силом окупирала и „Ријечку државу“, на што је и држава СХС пристала 24. I 1924. године. Италија је, осим ових територија, добила: Јулијску крајину, Горицу са Трстом и кварнерска острва. Тако се, око 600.000 Југословена, нашло изван државе СХС(2).

*

Начин проглашења уједињења компромитовао је иначе прогресивну идеју о уједињењу. Зато су против начина уједињења прводецембарским актом иступиле најважније политичке странке у Хрватској. У првом реду франковци („праваши“), а затим Хрватска пучка сељачка странка Стјепана Радића. Ова странка изјашњавала се пре уједињења за „неутралну сељачку републику Хрватску“, да по уједињењу пледира за „пуну хрватску државност у склопу сложене југословенске државе“ (конфедеративно уређење „по праву самоопредељења“). Пет дана по уједињењу, а поводом проглашења уједињења једностраним актом, избио је оружани сукоб у Загребу између два пука бивше аустроугарске војске (Хрватске), с једне стране, и наоружаних одреда „маринаца“ и „сокола“, с друге, у коме је изгубило живот дванаесторо људи. На дан 3. II 1919. одржана је у Загребу и „велика хрватска народна скупштина“, на којој је одлучено да се вођство опозиције, тј. федералисти, обрете за помоћ иностранству не би ли им се помогло да се спасе „миротворна сељачка неутрална човјечанска република Хрватска“, која је, наводно, „угрожена од Срба“. А то је био само почетак и део тешкоћа у којима се нашла нова југословенска држава(3).

(2) Границе Југославије исправљене су тек у народноослободилачкој борби — мада не у потпуности. Ослобођени су одузети делови Далмације, Ријека, Истра, али су зато Горица, Тржич (Монфалконе), тј. део Јулијске крајине и Трст остали у поседу Италије и даље — иако је Народноослободилачка војска Југославије ушла и у Трст. Граница Словеније према Аустрији, успостављена 1919. године — остала је, међутим, неизмењена.

(3) У Србији је 1919. забележено 65 радничких штрајкова и 22 покрета за утврђивање тарифа. У Босни је 1920. избило 183 штрајка и тарифна покрета. У Хрватској је одржано 28 радничких скупштина против скупшће. У Словенији је један штрајк рудара трајао више месеци, а завршио се генералним штрајком у коме је учествовало 12.000 рудара (сличан штрајк рудара избио је и у Босни). Штрајк 3.500 железничара трајао је 14 дана, а у знак солидарности с њима организован је (16. IV 1920) штрајк целокупног југословенског пролетаријата. По ставу владе према штрајкачима најстрашнија су била два штрајка: штрајк хусинских рудара (1920) и штрајк железничара у Љубљани. Против штрајка употребљена је војска. У првом случају на бојишту је остало 32 мртва рудара и сељака, а у другом је забележено чувено „крвопролиће на зоолошкој цести“. Поред ових било је штрајкова који су имали чисто политички карактер (као од 21. јула 1919), који су избили поводом интервенције Антанте против револуције у Русији и Мађарској, а у знак солидарности са синдикатима и социјалистичким партијама у Италији, Француској и Енглеској који су истог дана из истих разлога организовали штрајкове у својим земљама.

Уз политичке — унутрашње и спољне — нову државу притискали су и социјални проблеми, који се нису решавали (шпекулације, незапосленост, високе цене животних намирница и друго). Сукоби су се настављали и трајали све до избијања другог светског рата.

Прелазећи преко сукоба око избора посланика за Уставотворну скупштину, који су обављени на основу пописа становништва из 1910. године, главна борба се водила око доношења Устава. Јер, и поред претходних неслагања, ипак се очекивало да ће се Уставом решити питање државног уређења у корист федералиста. Уставом, који је Скупштини поднела влада с Пашићем на челу, наметнуто је, међутим, централистичко државно уређење. Прешло се преко дотадашње борбе, пре свега Хрвата и Словенаца, за што ширу аутономију и збрисане су историјске границе њихових територија и део сопствене државности у њима, које су имале и под Аустро-Угарском. Зато је 50 посланика Хрватске сељачке странке, као и 58 посланика Комунистичке партије, напустило Скупштину. Устав је изгласан (у „крњем“ парламенту) захваљујући посланицима муслиманима, којима је обећано, уколико гласају за Устав, обештећење бегова приликом аграрне реформе.

Врхунац сукоба избио је 28. VI 1928. када је посланик Пүниша Рачић пуцао у Скупштини и убио два посланика: Павла Радића (брата Стјепана Радића) и др Бүру Басаричека. (Стјепан Радић је тешко рањен и од тога умро 8. VIII 1928). Владу је тада образовао Корошец, који је за време ових догађаја био министар унутрашњих дела у претходној влади, пошто се раније одвојио од Хрватске сељачке странке.

На крају, после више неуспелих покушаја да се стабилизују односи између странака и заведе ред у Скупштини (коју су напустили посланици ХСС) и пошто је, после ових догађаја, и Прибићевић (стуб монархије и најупорнији бранилац централизма) и сам затражио промену Устава и увођење федерализма, краљ је 6. I 1929. укинуо Устав, распустио Скупштину и донео закон по коме је краљ постао „носилац све власти у земљи“. Истовремено је допуњен Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави (донет 21. VIII 1921, против комуниста), утолико што се сада „забрањују и растурају сва удружења и политичке странке, које врше пропаганду или убеђивање других да треба променити постојећи поредак у држави“. На крају, да би се потенцирала намера режима за одржањем централизма по сваку цену, као и за брисањем националних разлика међу Југословенима, измењен је и назив државе Краљевина СХС у „Краљевину Југославију“ (3. X 1929). Наредбом о заставама, од истог датума, допуштено је убудуће истицање једино државне, тј. југословенске заставе.

Све се ово догађало у току велике светске економске кризе, која је погађала нарочито ситносопственичке земље због пада цена аграрних производа на светском тржишту. По речима неких економиста, Југославију је тада захватило и „прив-

редно расуло“. — Зато је краљ био принуђен да донесе нов Устав (1931), не би ли ублажио и даље врло заоштрене политичке односе и економске тешкоће. Устав, међутим, није изменио тешко стање у земљи. Краљ је и даље остао „заточник народног јединства и државне целине“.

После атентата на краља Александра у Марсељу (9. X 1934) стање се није изменило. Намесништво, на челу са Павлом Караборђевићем, наставило је са istim начином управљања земљом, осим што су се владајући кругови све више оријентисали, и економски и политички, према фашистичкој Немачкој. На крају су и неке политичке странке у Србији почеле да мењају свој став у односу на државно уређење Југославије. Образована је тзв. „Удružена опозиција“ која је са успехом учествовала и на скупштинским изборима. И како је притисак хрватских политичара био све већи у том правцу (чак се претило и са „отцепљењем Хрватске“) дошло је до „Споразума Цветковић-Мачек“ (26. VIII 1939) о доношењу *Уредбе о Бановини Хрватској*, уз образложење „да би се осигурало суделовање Хрвата у животу државе и тиме очували јавни интереси“ (4).

Dr. Ružica Guzina,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

A HISTORICAL REVIEW OF THE CREATION OF YUGOSLAV STATE IN COURSE OF THE FIRST WORLD WAR

Summary

The article contains a review of political circumstances preceding the unification of Yugoslav peoples into a common state, of the way of that unification and on consequences of both of these factors regarding the political situation in the new Yugoslav state in course of its existence. Although prior to the breaking out of the First World War Yugoslav peoples, regardless of the fact of whether they had an independent state (the case of Serbia and of Montenegro), or not (Austro-Hungarian Yugoslavs), were unified in their intention to create their own common state (of course, with different views as to the state order of future state), the attitude of the allied states, namely of heir governments, went through different stages, until it reached agreement at the end of the First World War that there is a need of creation of a separate Yugoslav state.

Although the most significant projects of unification were the Corfu Declaration and the Geneva Agreement, the very unification was not effected on the ground of these acts. Following were the facts which have determined the way of unification: the creation of a new state of Slovenes, Croats and Serbs out of Yugoslav countries which were under the Austro-Hungarian rule; the decision of the Novi Sad Assembly on joining of Vojvodina to Serbia; the decision of the Podgorica Assembly on the unification of Montenegro with Serbia. The unification of the state of Slovenes, Croats and Serbs with the Kingdom of Serbia and Montenegro has been performed as a unilateral act of the heir to the throne — regent who proclaimed „the unification between Serbia and the independent state of Slovenes, Croats and Serbs into the unified Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes“ — on December 1, 1918.

(4) У састав Бановине Хрватске ушле су додавање бановине, Савска и Приморска, као и котари: Шид, Илоак, Брчко, Градачац, Дрвента, Травник и Фојница.

The circumstances which preceded the unification and the way of its putting into effect have expressed their impact over the entire political and constitutional life of the new state, which ceased to exist, in terms of the constitutional law, in course of the liberation war and socialist revolution in the country (1914—1945).

*Dr Ružica Guzina,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade*

UN APERCU HISTORIQUE SUR LA CREATION DE L'ETAT YUGOSLAVE PENDANT LA Iere GUERRE MONDIALE

Résumé

L'article étudie les circonstances politiques qui ont précédé l'union des états yougoslaves dans un état commun, les modalités de cette union et les conséquences de ces deux derniers facteurs sur le climat politique du nouvel état yougoslave au cours de son existence. Dès le début de la Iere Guerre Mondiale les peuples yougoslaves, indépendants (la Serbie et le Monténégro) ou non (les Yougoslaves vivant sur le territoire austro-hongrois), étaient unis dans le désir de former un état commun, exprimant toutefois des différences de vue quant au régime politique de ce nouvel état. La position des alliés et de leurs gouvernements respectifs a cependant connu une évolution, et vers la fin de la guerre, la position favorable à la création d'un état yougoslave indépendant devient prédominante.

Bien que la Déclaration de Corfou et l'Accord de Genève soient les deux projets d'union les plus importants, celle-ci ne s'est pas faite sur la base de ces deux actes. Le mode de l'union a été déterminé par les faits suivants: la création du nouvel état des Slovènes, Croates et Serbes vivant sur les territoires yougoslaves au sein de l'empire austro-hongrois; la décision de l'Assemblée de Novi Sad sur l'association de la Voïvodine à la Serbie; la décision de l'Assemblée de Podgorica sur l'union du Monténégro et de la Serbie. L'Union de l'état des Slovènes, Croates et Serbes avec le Royaume de Serbie et du Monténégro était faite par le biais d'un acte unilatéral du prince-régent qui avait proclamé „l'union de la Serbie avec les pays de l'état indépendant des Slovènes, Croates et Serbes dans un seul Royaume des Serbes, Croates et Slovènes“, le 1. décembre 1918.

Les circonstances qui ont précédé l'union et le mode de sa réalisation ont également influencé toute la vie politique et constitutionnelle du nouvel état, lequel a cessé d'exister, du point de vue constitutionnel, au cours de la guerre de libération et de la révolution socialiste yougoslaves (1941—1945).